लौगाक्षिशिक्षा

महेन्द्रो मलय सह्यः शुक्तिमान्वृक्षपर्वतः
विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः १

वेदवैष्णववौद्रार्हच्छैवसौरः विभेदतः
षट्शंनमिति ख्यातं मुनिभिर्ज्ञानकोविदैः २

ओं स्वयम्भुवे नमस्कृत्य ब्रह्मणे वेदमूर्तये
वेदेभ्यो देवताभ्यश्च मंत्रकृभ्यस्तथैव च ३

आर्षं छन्दोदैवतं च विनियोगं तथैव च
प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वेण कृत्स्नं चारायणीयके ४

आयुर्यशोधनं पुत्राः पूर्णस्वर्गस्तथैव च
प्राप्यते सर्वमेतेन यथावद्विदितेन तु ५

अविहान्ब्राह्मणश्चैव ऋत्विग्भ्यो याज्य एव च
कुर्यात्कारयते यज्ञं कर्म मात्रेण केवलम् ६

छन्दसां यातयामत्वात् पापीयान् जायते तु सः
सर्वज्यातिं प्रमीतश्च गर्भस्यानोप्रपद्यते ७

मन्त्रे मन्त्रे तु यो वेद ऋषीं छन्दांसि तस्य तु
दिव्यमनुसहस्राणामेकैकस्याधिनिन्दितः ८

प्रतितन्दिंति सर्वे तं पूजितोथनवांस्तथा
निरातंको देवतायास्तस्वद्धयमाप्नुयात् ९

यो मंत्रो येन वै दृष्टतपसा भावितात्मना
सतस्यैव ऋषिः प्रोक्तो ब्रह्मासर्वस्य चैव हि १०

ऋषिः सर्वस्य विद्ब्रह्मा कस्मादत्योयमुच्यते

क्षेत्रज्ञपरतात्मानौ तस्माद्वे द्यौ तु तावुभौ ११

अग्निः पुनर्नवो जीर्णः छन्दोभिः क्रियते त्वदं
वरेण ब्रह्मणश्छेज्यः पूर्वमेतच्छ्रुतिर्जगौ १२

छन्दोविशिष्टस्संयाज्य उक्तः काम्यासु चेष्टिषु
होतुस्तद्रूयतः चोक्तः प्रवेशो ब्रह्मथर्मसु १३

छत्सेभिछादितामर्त्यादिदतं ऐ यतोगताः
यज्ञ सर्वसु छन्दांसि तस्माद्वेद्यानि तानि तु १४

अविदित्वात्तु यच्छन्दो यज्ञं जणं स्वरं तथा
कुरुते त आयतति वाग्वज्रश्शकुशात्रुवत् १५

वक्ष्यांमि लक्षणं तेषां यजुषामादितस्त्विदम्
विद्वानेतद्विदित्वातु सर्वत्रैव प्रकल्पयेत् १६

एकाक्षरादि क्रमशो मा प्रमा प्रतिमा तथा
अस्त्री वयोक्षरपंक्तिर्गायत्र्युष्णिक्तथैव च १७

अनुष्टुप् बृहती पङ्क्तिर्विराट् त्रिष्टुप् तथैव च
जगत्यतिजगती च शक्वर्यतिशक्वरी तथा १८

अष्टिरत्यष्टिश्च धृतिश्चातिधृतिस्तथा
कृतिः प्रकृतिश्चाकृतिश्चैव विकृतिसंकृतिस्तथा १९

अतिकृतिश्चोत्कृतिश्च षट्त्रिंशतिरनुक्रमात्
अति ऊर्ध्वमतिछन्दो यजुषे तां विकल्पयेत् २०

छन्दांसि ऋृक्षु वक्ष्यामि पूरयेद् यवैः पदम्
पादैश्चतुर्भिरात्मीयैर्भवन्त्ये तानि सर्वता २१

एकद्वित्रिचतुष्पादं पंक्त्याखं सर्वमेवमेव हि
चतुष्पादीत्वक्षराएयुत्कृतिस्स्याच्च तदा २२

ह्मदैकेन हीनेन तु दकुस्यादधिकेन च
विराट् स्वप्रगृह्या प्लुतास्सर्वत्र उदात्तो ब्राह्मणो वासिष्टो गायत्रः
अनुदात्तु क्षत्रियो भरद्वाजस्त्रैष्टुभः स्वरितोः वैश्यो गौतमो जागर्तः २३

अग्निरुदात्तस्य देवता
अनुदात्तस्य वायुः स्वरितस्य सूर्यः
ज्वालाखचृद्वायुवचस्तु शूद्रा ह्येतेन संशयः २४

षड्जश्च वृषभश्चैव गान्धारोधैर्दैवतस्तथा
पञ्चमो मध्यमश्चैव निषादस्सप्तमस्स्वरः २५

उच्चे निषादगान्धारौ नीचे वृषभदैवतौ
शेषास्तु स्वरितो ज्ञेयाः षड्जमध्यमपञ्चमाः २६

शुक्लमुच्चं विजानीयान्नीचं लोहितमेव च
श्यामं तु स्वरितं विद्यादानिरुच्चस्य दैवताः २७

नीचस्य वायुसविता स्वरितस्य विधीयते
उदात्तस्तालु गर्भश्च स्वरितः प्रचयस्तथा २८

नीचसर्वानुदात्तुश्च स्वरस्तत्रतरस्तथा
प्रचयस्तालुगर्भश्च सन्नतरस्तथैव च २९

वाक्पृशति न पाणिस्तु ज्ञेयं चारायणीयके
राक्षस्तद्विविधो ज्ञेयो स्वरे च व्यंजने परे ३०

पारावतस्य वर्णाभ्यां विहिताक्षरचिंतकैः
तस्य मात्रा तु हृदये अनुमात्रा च मूर्धति ३१

नासाग्रे त्वणुमात्रस्य रंगस्य परिकीर्तिता
यथेन्द्र नीलप्रभयाभिभूतः मुक्तामणिर्यातिहिनीलभावम्
तथैव नासिक्यगुणेन युक्तस्स्वरोऽपि रंगत्वमुपैतिकृत्स्नः ३२

हृदयाज्ञायते रंगः कांस्यवत्तस्य निःस्वतः
लघुश्चैव द्विमात्रश्च सखीं रछ्वा निदर्शनम् ३३

ऋट् परे रंगमित्याहुरघोषे मुखनासिकम्
अन्यस्वरोऽनुनासिक्यमृँ भूरिति निदर्शनं ३४

हकारं पञ्चमैर्युक्तमन्त्रस्यौच्चापि संयुतम्
उरस्य तं विजानीयात्कंत्यामाहुस्तु केवलम् ३५

अनुस्वारे पदे पूर्वे संयुक्ते पुरतः स्थिते
तदा ह्रस्वं विजानीयात्संस्थाप्येति निदर्शनम् ३६

अनुस्वारोपरिष्टाच्च संवृत्तं दृश्यते क्वचित्
सदीर्घमपि विज्ञेयाद्यज्ञमिति सदीर्घमिति विज्ञेयो यज्ञं शृणोति दर्शनम्
नकारालोनालम्बोष्टी न च सर्वानुनासिकः
गद्गदो वड्जिह्वश्च प्रयोगं कर्तुमर्हति ३७

वर्णहीनं तु योधीते कृतिस्वरविवर्जितं
ऋग्यजुःसामनिर्दग्धो वियोनिमधिगच्छति ३८

प्रहीनः स्वरवर्णाभ्यां यो वै मंत्रः प्रयुज्यते
यज्ञेषु यजमानस्य देहत्यायुः प्रजां पशून् ३९

स्वतीर्थादागतं जग्धं स्वाम्नातंखप्रतिष्टितं
सुस्वरेण स्ववक्त्रेण प्रयुक्तं ब्रह्मराजते ४०

यलवा यत्रदृश्यंते शषसैः सह संयुताः

लोमशांस्तां विजानीयाच्छेषाञ्ज्ञात्येणलोमशाः ४१

प्रथमानूष्मसंयुक्तानेकपादे द्वितीयकाः
स्वत्तयंद्विपदे कुर्यात्मत्स्यस्तत्सवितुर्यथा ४२

ङनणाः पूर्वपदांताश्शषसेषु परेषु च
कदा तैर्व्यवधीयंते त्यंगयीत निदर्शनम् ४३

ह्रस्वादिवत्सानुसृतिर्वत्सानुसारिणी चाग्रे
पाकभृत्प्रभय ह्रस्वाविदीर्घा तु पिपीलिका ४४

एताविवृत्तयो ज्ञेयाश्चतस्रोक्षरचिन्तकैः
पिपीलिकाप्रयामात्रा स्थानं वत्सानुसारिणी ४५

वत्सानुसृत्यो द्व्यणायावकवत्यामणपादस्याणः स्थानमवर्चस्य द्व्यणुः
ऋचो मात्रानुवाकस्य तिस्त्रः स्थानकस्य गोदोहमात्रं ४६

अनुस्वारो यत्र पूर्वो युवां च परतः स्थितौ
परसवर्णे तं विद्याद्द्वित्वं तत्र विनिर्दिशेत् ४७

स्वरभक्ती प्रवक्ष्यामि चतस्त्रस्तु यथाक्रमम्
रहयोर्हरिणीं विद्यां छर्विणीं रशकारयोः ४८

लशयोत्करिणीं विद्याद्धात्रीं तु रसकारयोः
या तु हंसपदानामसा स्याद्रेफषकारयोः ४९

स्वरभक्तीः प्रयुंजानस्त्रीन्दोषान्परिवर्जयेत् १
विस्वरं विरसं चैव ग्राह्यदोषस्तथैव च
अनुसारो तु कर्तव्यमंगुष्टाग्रे प्रकुंचनम् ५०

सांते मुष्ट्याकृतिं कुर्यात्यांते त्वंगुलिपीडनम्

कर्णांते योस्तु कर्तव्यां प्रदेशिन्याः प्रकुंचनम् ५१

गणांत्योस्तथैवस्यादूष्मांते गुलिमोक्षणम्
तलयोस्त्वथसंश्लेषे अंगुल्यंगुष्टयोर्विदुः ५२

प्रसारणं स्वरांतस्य नान्तस्थापि नखे नतु
यथा सौमत्तनागेन्द्रः पदापदं त्रिधाविधा ५३

एवं पदं पदाद्यन्तं दर्शनीयं प्रयत्नतः
अनुदात्तादिसर्वेषां वर्णादौ सारणाभवेत् ५४

द्विरुदात्तो तथाद्ये च द्वितीये चैव निर्दिशेत्
मोक्षग्रहणसन्धाने स्पर्शनं दृश्यते यदि
स्पर्शने सारणां कुर्यात्तत्पूर्वे मोक्षणं भवत् ५५

अंतोदातुमाद्युदातुमुदात्तुमनुदातुं नीचस्वरितं
मध्योदात्तुं स्वरितं द्विरुदात्तं न त्रिरुदात्तुं पदशय्याः
अग्निः सोमः प्रवो वीर्यं हविषा स्वः वनस्पतिः ५६

इन्द्राबृहस्पतिभ्यामित्युदाहरणात्यत्र क्रद्धो गुरुर्वदति यानि इति ह्रस्वप्लुता-
न्प्रयुंजीत विरामेष्वनुनासिकम् ५७

स्वश्लोकप्रभृतीनां तु नतयंजनचोदिशेत्
पदानि पुनरुक्तानि सप्तचारायणीयके ५८

विहाय पंच द्वेवाव्ये शाकल्यो मुनिरब्रवीत्
अनुदात्तात्कंपनं यत्र द्व्यंगुलं तत्र पृष्टगम् ५९

ह्रस्वश्रुतिसमायुक्तं कंपयेत विचक्षणः
अवरुह्य तथोदातादंगुलं सार्द्धमेव च ६०

कम्पं कुर्यात्ततः पश्चाद्धस्तस्तत्रैवतिष्टति
स्वरितात्कंपनं यत्र तत्रैकांगुलमूर्ध्वगम् ६१

हस्तं श्रुतिगतं कम्पेत्तांगुलार्दतिरेचयेत्
उभयोः कम्पयोर्यत्रत्वेकस्यातंकदा घन ६२

सार्धास्यादंगुलादेकादि्द्वतीयं चांगुलोर्ध्वगम् ६३

ग्रहावंत्यादयो प्रचयो तदत्याभावेरुक्ता पुनरुक्तयोरुच्चनीचयोः
उच्चादेन पुनरुक्तस्याद्ययोः प्रचये तदन्याभावे पुनरुक्तस्य ६४

अविद्यमानवत्प्रचयः विसन्धादीनां नेष्टमेव ६५

अग्निष्टोमप्रणीत्ये प्रणीतात्त्रिशिं चिन्ननुष्टुप्त्रिष्टुभादीनां पदवल्यो येवेष्टानम्
ज्योतिष्कृत्स्वर्यत्यादीनां पूर्वौ सजिह्वामूलीयोपध्मानीयौ दूष्यदूष्यदुभयोः
पूर्वौ सरेफौ ६६

अहोरात्र सदोहविर्धानादीनि द्विवचनात्पृक्तमवर्जमस्वर्णतानि चतुर्थां वर्जं
नवधादीनि च भृणहाविश्व हासंस्कृतमित्यखंडितरत्येव ६७

अक्षिपत्ककुभ्मानस्वप्रचौरजागृवां स
इत्यखंडितानि चारायणीये समद्वेतिशब्दशब्दशब्दःपरः ६८

समद्विति बह्वृचां
उत्तमे दिग्वा चमखराडं पदमुतोन्तुरस्मादुत्तरस्य पक्षस्थ विष्णोर्त्तुकं वीर्याणि
प्रवोचमित्युत्तरस्य भ्रातृव्यह्णोक
उत्ताराणीत्ये वमादीनिदिरवाचकात्यखरिडतात्येव यानि दक्षिणानि छन्दींषि
तान्युत्तरान्युत्तरमेवमेवमाद्युत्तरं खंडितं निषसा च ६९

निषसूषणा
दृषूणावीतां पूर्वपदसा बन्धानेषत्वणात्वौ स्वस्स्वर्गवाचकं जात्यम् ७०

श्रैष्ट्याय समसूषत्ये ते तस्य लोपो नास्ति
अग्निस्वेतत्वं प्राहिं सीदग्निस्त्वामात्रयादितिस्त्वायस्त्वासदन ७१

आयुस्ते विश्वतो दधदित्येवमादीनां न व्यैपैराणामपि टकारोनाखि
अकष्टवावा पृथिवीत्यनामि परस्यापि टकारः स्वर्णघर्मस्वर्णज्योतिरित्यत्र
संहितायां न त्वं चारायणीयके इदाणी वा विधवात्वष्ट ७२

तृशमीन्द्राणा एका दशीत्येतावनुभयह्रस्वावपिष्टश्लिष्टावेदरोषधिवन-
स्यग्निबहुमित्रादयो ह्रस्वाः तु भिस्मखरा खण्डिताः स्वपिषत्ववर्जेति
खंडितम् ७३

प्रेषधि पदं ह्रस्वात्तं मंत्रेजुष्टमाद्योदात्तुमन्त्रे इति शिख्यापाटः ७४

घश्चेति सप्तमः नोदितावलगायतारा
केशिनी धातृ रेवच स्वमतिपिपीलिका त्वाष्टा वायव्या नववृत्तयः ७५

तिस्त्रः तिस्त्रः क्रमेणासांपूर्वे मध्ये तथोत्तरे
तवनेषु प्रशंस्यन्ते द्रुतमध्यविलम्बिताः ७६

यथा हि सौर्वत्सरुतं निशाहित्वात्योश्च वत्साभिभूवे
प्रयाति ब्रह्मापि तद्वत्प्रणावोपि दूतो वक्रारमागछति ७७

वाशुवक्त्रे सामविक्रमसम्पन्नासद्रुतामविलम्बिनीम्
द्विज उच्चारयेत कल्पणीं वाचमाम्नायसारिणीम् ७८

सामशब्देन वास्येत अमुः प्राणः अष्टौ स्वरात्प्रवक्ष्यामि तेषामेव तु लक्षणम्
७९

जात्योभिनिहितश्चैव क्षैप्रः प्रश्लिष्ट एव च
तैरोव्यंजन संज्ञश्चतिरोविराम एव च ८०

च तथाभाव्यास्तथोस्वारः पादवृत्ततथाष्टमः
तिर्यग्द्यास्तु चत्वारो गछेयुर्त्रुवौजे परे ८१

यथा धनुषमादायशेरक्षिप्तेपुनर्गुणः
स्वस्थानं प्रतिपद्येत तद्वद्धस्तगते स्वरे ८२

गुणवतः परे चौनी जात्यादीनामशेषतः
हस्तो पुनरागच्छेदुच्चैर्यत्र परं पदम् ८३

स्वरितं त्र्यंगुलं विद्यात्प्रचयेयुरतस्थिते
एकांगुलं परे नीचे उदात्ते तु षडंगुले गम्यते त्रिविधे स्वारे तिर्यक्पदं
समाहरेत् यद्यकारो परिष्टात् स्वाद्गतोप्यगतिवद्भवेत् ८४

तीक्ष्णोभिनिहितस्वारः तस्मात्किंचित्सृदुर्भवेत्
प्रश्लिष्टोथमृदुः किंचित्क्षैप्रस्तस्माद्विधीयते ८५

क्षैप्रान्मृदुतरोजान्योजात्यान्मृदुतरो भवेत्
तिरोविरामस्तस्मात्तु तैरोव्यंजन उच्यते ८६

पादवृत्तस्य सर्वेषां मन्दयित्वाविशिष्यते
स यकारं सवं वापि अक्षरं स्वरितं पदम् ८७

नीचपूर्वमपूर्वं वा सजात्यः स्वर उच्यते
एरो आज्यमुदात्ताभ्यामकारो यत्र दृश्यते ८८

अनुदात्तोभिनिहितस्सहन्तस्सैवाजमिति त
उवर्णो यदुदात्तावा यद्येते यवौ क्वचित् ८९

नीचे तु प्रत्यये नित्यं विद्यात्क्षैप्रस्य लक्षणम्
इकारे यत्रलोपस्स्यादिकारेणैव सन्धितम् ९०

उदात्तुमनुदात्तुं च प्रश्लिष्टोभीत्थतामिति
उदात्तुपूर्वं यत्किंचिद्दृश्यते स्वरितं पदम् ९१

एषसर्वबहुस्वारे तैरोव्यंजन उच्यते
अवग्रहात्परं यत्र स्वरितः स्यादनत्तरं ९२

तिरोविरामं तं विद्यादुदात्ते यद्यवग्रहः
उच्चनीचौ स्वरौ यत्र नीचे यस्याप्यवग्रहः ९३

तथाभाव्यं विजानीयात्तनूनप्त्रे निदर्शनम्
स्वरस्य स्वरितो यत्र विवृत्ता यत्र संहिता ९४

पादवृत्तं विजानीयादेवमाहुर्मनीषिणः
पादान्ते तु विरामः स्याद्ब्रहालोक इति स्मृतः ९५

अर्धर्चेवैयुतोनाम ऋगन्ते तु भुगं गमः
दुतायां वृत्तौ त्रिकलात्रामध्यमायां चतुष्कला पंचकलायां विलम्बितायाम्
९६

शुक्लागायत्री रूपेण सारंगं रूपमुष्णिहाम्
पिंगलं ककुभां रूपं कृत्स्नमानुष्टुभं तथा ९७

रोहितं बृहतीनां तु तीलं पांक्तं ततः पुनः
सौवर्णं त्रिष्वभां रूपं गौरं जागत उच्यते ९८

अतोयान्याति छन्दांसि श्यवंदं तेषां ततः पुनः
नकुलं त्वेकपादानां द्विपदां वभ्रुरेव च ९९

सारंगं शुक्लकृष्णारूपमुच्यते
प्रथमांत्यातृतीया च य ल वाश्शषसैः सह १००

एकादिकां विंशतिं च द्विर्भावेन नियोजयेत्
परे स्वरविवृत्तिः स्यादौंता चारायणीयके १०१

सर्वत्र सन्धिमत्विछत्वकारेत्वन्यशास्विनः
ता एतौ अंगशब्दस्य मंत्रे प्रकृति भावो न ब्राह्मणे १०२

उत्सादतो अंगादंगादिति वर्जम्
अयवथा शब्दोपरगैकारः प्रकृतित्यान एकारः १०३

अद्वानामादिष्वपरेषु प्रकृतिभावः
उरोजुषाणो वृष्णश्च असिशब्दे विवृत्तिर्न १०४

भवति गर्भभद्र --
छन्दोभिछादितामर्त्यादिवत्वं वै यतोगताः
यज्ञे सर्वैस्तु छन्दांसि तस्माद्वेद्यानि तानि तु १०५

अविदित्वातु यच्छब्दो यज्ञं जप्यं स्वरं तथा
कुतेत्र आपतति वाग्वज्र शक्रशत्रुवत् १०६

वक्ष्यामि लक्षणं तेषां यजुषामादितस्त्विदम्
विद्वानेतद्विदित्वात्तु सर्वत्रैव प्रकल्पयेत् १०७

एकाक्षरादि क्रमशो मा प्रमा प्रतिमा तथा
अस्त्रीवयोक्षरपंक्तिर्गायत्र्युष्णिक्तिथैव च १०८

अनुष्टुप्बृहती पंक्ति विराट् त्रिष्टुप् तथैव च
जगत्यतिजगती च शक्वर्यतिशक्वरी तथा १०९

अष्टिरत्यष्टी धृतिश्चातिधृतिश्चैव तथाकृतिः
प्रकृतिः चाकृतिश्चैव विकृतिः संकृतिस्तथा ११०

अतिकृतिः चोत्कृतिश्च षट्विंशतिरनुक्तमात्
अत ऊर्ध्वमतिछन्दो यजुष्वेतानि कल्पयेत् १११

छन्दांसि ऋक्क्षुवक्ष्यामि पूरयेच्च यवैः पदम्
पादैश्चतुर्भिरार्चीयैर्भवत्प्रेतातिसर्वदा
एकद्वित्रिचतुष्पादं पंक्त्याद्यंशवमेव च ११२

चतुरुत्तराणि सर्वाण्युष्कृतिः स्याच्चत्वशतं निमृदेकेन हीनेन
भुरिक्स्यादधिकेन च
विराट् मयोनहीनेन स्वरा स्यादधिकेन च ११३

विराट् द्वयो न हीनेन पंचकेनाथ पादेन भवेच्छंगुसतीतुसा नवाक्षराभ्यां

षट्केन ऋकनागीसाप्रकीर्तिता वाराहीस्था तथैव स्यात्
षट्काभ्यां नवकेन च ११४

हीनाक्षरामध्यापादे गायत्री वै त्रिपाद्यदि
पिपीलका तु सा ज्ञेया यवमध्याधिकेन च ११५

एतत्समानं सर्वेषां एकैकस्य ब्रवीम्यथ
षडक्षरा स्याद्गायत्री तथैवाष्टाक्षरैस्त्रिभिः ११६

उष्णिग्गर्भा तु साज्ञेया षट्सप्तैकादशाक्षरैः
अष्टद्वादशकाभ्यां तु विराण्रामद्विपादियम् ११७

दशाक्षरैस्त्रिभिः पादैस्तथैवैकादशाक्षरैः
अष्टद्वादशकाभ्यां तु । नवकायोस्तु मध्ये स्याजग ११८

क्ष्यापदमेव हि
नष्टरूपात्तु सा ज्ञेया गायत्र्यैव विराडिष्यम्
सप्ताक्षरैस्त्रिभिः पादैः सैव पादनिचृद्भवेत् ११९

षट्कंद्वस्य मध्ये स्याद्ध्वेदतिन्दन्नृन्तुमा वर्धमानातु
साज्ञेया षट्सप्तावाक्षरैस्त्रिभिः १२०

एतैरेव विपर्यैस्तैः प्रतिष्टा साम्नकीर्तिता
उष्णिक्सप्ताक्षराज्ञेयायकमधाधिकेन तु १२१

चेद्द्वादशाक्षराः
आदिमध्यावसानेषु भवेदष्टाकयोर्यदि
पुरःककुं परा पूर्वा उष्णिगेव प्रकीर्तिता १२२

उष्णिगार्भा तु सा ज्ञेया पंचकेनाष्टकैस्त्रिभिः
एकादशद्वादशकौ चतुष्कश्चैव एव तु १२३

उष्णिगेव त्रिभिः पादैः ककुब्द्वाकुशिरास्तु सा
तत्र शिरात्तु सा ज्ञेया द्वौ यत्रैकादशाक्षरौ १२४

षडक्षरस्तृतीयः स्यादेवमुष्णिगुदाहृता
अष्टाक्षरात्वनुष्टुप्स्यादेकस्मष्टाक्षरोयदि १२५

द्वादशाक्षरयोस्त्र स्यादादौमह्येतथांततः
पुरः ककुप्परापूर्वाज्ञेया सानुष्टुभोवतु १२६

द्वौ तु द्वादशकौ स्यातामष्टकश्चकृतिस्तु सा
अनुष्टुबेकागायत्र्यात्रि च आनुष्टुबस्तु सः १२७

अनुष्टुभ्मुखो वा क्वचित्प्रगावः सप्रकीर्तितः
नवाक्षरास्याद्बृहती त्वष्टकानां भवेद्यदि १२८

पुरः पथ्यो परिष्टा स्यात्पूर्ववद्द्वादशाक्षरः
पुरस्तात्र्यंकुसारिरायुपदिष्टात्ततः पूर्वका
संज्ञाविकल्पिताकैश्चित्स्कन्धोग्रीवीचमध्यमा १२९

सतः पूर्वा तु सा ज्ञेया त्रिभिर्वै द्वादशाक्षरैः
अष्टकौ दशकौ चैव विष्टाराद्या तु सा स्मृता १३०

अष्टकाचैव चत्वारो जगतिश्च महाधिका
त्रयोष्टका द्वादशकौ महासतस्व पूर्विका १३१

नवकश्चाष्टकश्चैका दशका चाष्टकस्तथा
बृहती विषमपदाप्रोक्ता सा वेदवादिभिः बृहती १३२

गतो बृहत्या प्रगाथो --
नस्तृतः ककुप्सतो बृहत्यौ तु प्रगाथाः काकुभाः स्मृताः
बृहती गत्तो बृहत्यौ महापूर्वे उभे यदि १३३

यंति दशाक्षरा ज्ञेया पंचपंचा अरा अपि
दशाक्षरैश्चतुर्भिस्तु विराडुष्का तथैव च १३४

स्यातां द्वादशकौ यत्र पादयोरष्टवर्णयोः
युग्मतोयुग्मतो वा ह्य आदौ मध्ये तथा तु तः १३५

सतो सतश्च संस्तारः प्रस्तारश्च तथैव च
विष्टारस्तारपूर्वासा पंक्तिर्ज्ञेया तु षट्विधा १३६

चत्वारः पंच वा द्वौ वा पंक्तिः पूर्वाक्षरा तु सा
चतुष्केनाथ षट्केन त्रिभिः पंचाक्षरैस्तथा १३७

पदशपंक्तिस्तु ज्ञेया पंचपंचाक्षरास्तथा
चत्वारः पंचकाष्षट्कं महापूर्वा तथैव सा १३८

अष्टका सप्तका षट्को दशको नवकस्तथा
दशपंक्तिर्महापूर्वा छन्दोविद्धिरुदाहृता १३९

पंक्त्या पंक्तिस्तु सा ज्ञेया पंचैवाष्टाक्षरा यदि
षट्भिरष्टाक्षरै ज्ञेया पंक्तिर्विष्टारपूर्विका १४०

विराट्रूपा तु दशकावष्टकौ पंचकस्त्रयः
अष्टाक्षरस्तु चत्वारपश्चाच्चिद्द्वादशाक्षरः १४१

त्रिष्टुभेव तु सा ज्ञेया शुद्धा चैकादशाक्षरा
दशकौ द्वादशकौ चैवोच्यते साभिसारिणी १४२

नवकमै दशकौ स्वश्च विराट्स्थानातु या भृता
अष्टाक्षरत्रयः पश्चाद्द्वादशाक्षरयोर्यदि १४३

जगत्येव तु साज्ञेया शुद्धा सा द्वादशाक्षरा
जगत्या त्रिष्टुभश्चादौ मध्ये चान्तेष्टकौ यदि
ज्योतिष्मत्यन्ततोविद्यात्पुरस्तादधिपूर्विका १४४

चतुष्पदात्येवैसर्वाण्यत्कृत्यात्तानि चैव हि
चतुराक्षरवृद्धान्येन्यतिछन्दस्ततः परम् १४५

गायत्र्याद्यानि सप्तैव छन्दांसि स्युः प्रजायते
चतुराक्षरवृद्धानि क्रमाक्षरात्परं पदम् १४६

यजुषामेकवृद्धानि षट्स्युः प्रभृतिभिः
क्रमात् हीनाभ्यधिकवर्णानि पांक्तानि दशपंच वै १४७

एकादिकान्येकविवर्धितानि दैव्यानि सप्तैव यथा क्रमेण
तथैव मत्स्यो यजुषां क्रमेण हानिं विदध्यादसुराणां तथैव १४८

धातुक्रमेण वृद्धानि चतुर्भिरेव साम्नां द्वाभ्यां द्वादशानि विद्यात्
अष्टादशाद्यानि ऋचां क्रमेण त्रिभिर्वृद्धानि तथैव विद्यात् १४९

चतुर्विंशत्याद्यानि चतुर्भिरार्षं तथा ब्राह्मं षट्त्रिंश अपिषट्भिः
अग्निसोमस्सविता बृहस्पतिर्मित्रावरुणाविन्द्रोविश्वेदेवाः १५०

सप्तानां दैवतमादित्याः पुंसां ब्रह्मविराट्स्वेकपदां तु नित्यम् १५१

वायुर्विच्छन्दवायुर्वै छन्दसोन्ये धाता शुक्लं सांगकं कृष्णं रोहितम्
नीलं स्वर्स्यं शौचसप्तानावर्णाः स्युः पृश्लयोवभ्रुनकुलाः विरा १५२

ट्स्वेकपदाः शावन्यन्यानि छन्दसामेतत्प्रजायतेरार्षम् देवश्छन्नामृत्युर्भीतौ
यस्तैः दुर्मृत्युदेशं नामछन्दोविष्टतिस्तृतीया १५३

मन्त्रस्वरूपं मनसादथैतेत्रायंते ते विधिवद्यशोक्ताः यथोपदिष्टान्विधिवत्स-
यगन्युक्तीश्च ब्राह्मणश्चाम्यर्थवादान् १५४

पापण्यसिद्धिं पदवाक्यसारक्रमेण वक्ष्ये द्विविधा यथोक्ताः १५५

द्रव्यं संस्कारकास्तु केचिद्वहुशो दैवतस्यभिधाक्षयकाः विष्णुर्मनस्येत्यग्निर्भ-
वेति च यथा क्रममीदृशा वेदितव्याः ते तु त्रिविद्याः परो क्षेणकृताः
प्रत्यक्षेण तथाम्यात्मिकाश्चाल्पाः १५६

आख्यातस्य प्रथमपुरुषेण सर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युक्ताः सूर्य
आत्मा दृशे विश्वाय सूर्यं यतते सूर्येण पयस्सूर्या १५७

योवस्सूर्याश्च रश्मेयस्सूर्यस्य प्रियस्सूर्य इति १५८

परोक्षकृतः मध्यमपुरुषयुक्ताः त्वमिति सर्वनाम्नाप्रत्यक्षकृतावद्माः
यथात्वमयो अजय इत्येवमुत्तमपुरुषेण त्वाध्यात्मिकाः
अहमित्येतेन सर्वनाम्नायथा अहमपस्तत्त्वत्रापि इत्येदमाद्याः चतुर्विधास्तु
पर्यायात्प्रवादोग्नेयत्तु वाक्यसमाप्तिश्चर्यञ्चतिवेद्याः १५९

राज्ञसीति पर्यायश्चिदसीतिम्रवादोग्रे यत्ते वाक्यसमाप्तिः

स्वछन्दोछन्दश्छन्दो द्विविधैकद्वित्रिचतुष्पंचाषट्पाद्याः १६०

द्व्यवसाना स्त्र्यवसावास्समं तास्सच्छन्दां विषमाक्षराविच्छन्दाः
ता प्रसिद्धाः पंचविधाः सौम्यामूढाश्चतुर्होतारश्चाद्गास्स्वप्नग्यवदानेति १६१

घोराघोरतराश्च सौम्याग्नि आयाहीन्याद्या मूखश्चतुर्होतारश्चातुस्तृप्तवदाशीति
घोराघोरतमस्तुकीमीत्याद्या आभिचारिका १६२

एव एकाशीतिस्तेषामिमेभिधेया अधिब्रह्माधियज्ञश्चाधिदैवतमय्यात्मस्तु
तिराशीश्च शयथो अभिशापोभिचारश्च विधिः शांतिः अचिख्यासा १६३

निर्वचनं विभागः पृश्नोन्तुराव्याख्यानं प्रैसाक्रोशो अन्वारोहणं स्वाध्याय
प्रशंसा निन्दा प्रशंसे परिवादेनाचकथिना शुद्धिर्विकल्प
संकल्पौ संख्यानुबन्धः कर्माह्वानं याच्ञा संवादः प्रसवस्समुच्चयश्च परिवारो
व्रीडः १६४

आमन्त्रणं च संशयप्रलायः प्रवह्लिकश्च नियोगः
नियोगावुपधावणं चक्षणस्पृहा संलापोविलापः १६५

प्रतिषेधो पदेशात्मश्लाघानमस्कारस्सज्वरः प्रमोदाविस्मयोविसर्ज १६६

नमभिप्लवः संविडुपप्रैषश्च प्रत्याख्यानं स्वकर्मकथनं प्रतिराधश्च
अमह्लवश्चाहनस्यं भद्रं चाचार्थे पसमृद्धिश्चालंकारश्च मे १६७

उपमार्थयकंदीपकं चैव यमकं च समर्थौ दशमे लिंगत्रयं च त्रिविधश्च
कालः पदं चतुर्विधं चैव मोकाशीतिले द्वात्रिंशदेषां १६८

निर्वक्तुं युक्तं यस्त्वधिकरणं योगपः पदार्थश्च हेत्वर्थ उद्देशो
निर्देशश्चैवोपदेशोप्यपवेशप्रदेशश्च अतिदेशोपवर्गो वाक्यशो १६९

षोर्यामत्तिः प्रसंग एकान्तश्च अनेकान्तः पूर्वपक्षो निर्णयो विपर्ययो तिक्तां ता

वेक्षणं च अनागर्ता वेक्षणं विधानं च संशयो १७०

व्याख्यानमनुमतां च स्वं संज्ञानिर्वचनं दृष्टान्तिश्च नियोगो विकल्पः
समुच्चयो ह्यहम् १७१

आसांद्वावुपायौ नैरुक्तो तु तौ गीतमार्षोर्तिकं चार्थसिद्धये
पुरुगौरित्युत्पत्तिकं सर्वं दशधा गीतं गौणौ नैमित्तित्तिकाः १७२

भक्तास्संवादः कान्नकस्तशोपवारश्च सम्बन्धः
क्रव्यश्च सो योगिकश्चैच्छिकश्चै तेषां षट्प्रमाणानि सिद्धये ज्ञेयानि
प्रत्यक्षमनुमानं स्मृतिं चोपमानमर्थापत्तिरुपमा चैव अतिस्मृतिप्र १७३

प्रतिभाषं संभवश्च भावोर्थापत्तिरुपमानं चेष्टा अष्टावन्ये दशचान्येन्यधान्ये
चत्वार्ये वेमह श्रुतिचोदितानि स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिः पह्य
र्थमनुमाने चतुष्टयमिति श्रुतिरेषा मनुस्वरूपं चतुर्थी १७४

वदज्ञाने सर्व एते उपायावक्ष्याम्यथोदाहरणानि तेषाम् दीप्त
ब्राह्मं प्रत्यक्षं च परोक्षं च लिंगमात्रं द्वैधं ब्रह्मजज्ञानं च
ऋषितमानामेकपदेनैव बहुदेवत्यख्यातं ब्रह्मादेवानां ऋषिगणानां प्रव
लिहितं यन्त्रामविभक्तियुक्तं पृछामि त्वामृषिपुत्राणां नियातवद्गलं
नैगममावर्तयेदेवमादिमिश्राणां भूतभव्यभवज्ञानं पूर्वे र
वाजत्येषां स्वाभिप्रयन्तु १७५

ओं निर्ब्रह्मसावित्रीव्याहृतयोधियज्ञ उक्ताः पुरुषसूक्ते अधिदैव्यं हंसो
वल्पश्चाध्यात्मं स्तुतीरुद्रा आशीर्य
जमानं शयथं सन्यसि दरानावृष्टं च योनो द्वेष्टीभ्यभिशामाभिचारौ
विधेर्देवस्यते तांति स्वस्ति नो न तं वेदथेत्यादिख्यामैवं यदा दौ
निर्वचनं तथोविभागः पृछामीयमिति प्रश्नोतुरव्याख्याने इमां प्रैष
इमितामाक्रोशोमाताचतब्दमानारीः अन्वारोहाणां पत्नी स्व
रोहावपावमानी स्वाध्यायप्रशंसा नता अर्वेत्यस्यानिन्दा प्रशंसेन नूनमस्तीति
परिदेवन्नकनूसृना बन्धीवृतुमित्याग्नैवं शुद्धिर्द्रुपदा विकल्पौ

देवोवास्सत्याशीसंकल्पः संख्या इमामेयन्ते यमित्येवमनुबन्धः कर्मेन्दोदधिचोग्न आयाहीचात्वाह्वानं याच्ञा प्रजयाजन्म इत्याद्यास्संवादस्तु कयाथ्वाभीयं सूक्तं प्रशवस्तवप्रयाज इत्याद्याः सोमं राजानमिति समुच्चयं केतुं कृणवन्तीति परी १७६

वादः व्रीडे यत्किन्देदं कामयंतु वा आमंत्रणमग्नेसहस्राक्षः संशयः किंखित्व नमवखिश्च प्रलापोच्चैको अद्यप्रवलिका वियोगं इमं
न्न उत्तमे पादे नियोग इदं ब्रवीत्यादिकः कदाचनोपधावनं कस्य
स्त्यस्पृहात्वाभूरुरेतिस्वदेवोवा विलापं नदस्यमित्यादिसंज्ञायो
पश्यन्तौ यो यमे तथा प्रतिथदोपसंदेशावादित्यङ्गार्भं
आत्मश्लाचाशिरोमेवीनां वानमस्तेकृद्रेत्येषनसहताहं ज्वरोनविजाना
मात्येव वेद्यः प्रमुदोमयोगृह्णामिहन्ताहां वतो वेभातिविस्मयकौ को
अद्धाविसर्जनं परि उदेवागातु त्रमस्व इत्येवमभिसुवस्तु
संविदहं चत्वं चेति विज्ञेया त्विन्द्रा भरेत्यय प्रैषस्तथैव
प्रत्याख्यानमाघातेति न तेदैवेद्यं स्वकर्मकथतंकिंतवामस्तु प्रतिराधोभु
गितिसुख्यमपह्नवोमहो नाल्पाहनस्यमीभद्रं भद्धो रूपस्य द्देवायुरुपमा
हीवासमादोत्तुमां चतनुत्यजे वतस्करेतिहीना सोमो
देवो न सूर्या इति समानपर्जन्य एव उत न
दुत्कृष्टाब्राह्मणाव्रणचारिणस्त्वतुप्तसांगविधविधोपमार्थं रूपैकं तु
वेदिदेश्लक्षणन्त १७७

श्चदीपकमयमकं बह्वर्थे महरूपकमभ्यस्वकं च सचित्र स्त्री पुंपुंसकलिंगजयं तु भूतं भवद्भविष्यदितिकालाः यज्ञेनयज्ञमिति भूतं भवत् गांनीयते आघातागच्छन्तित्येवमेते नामाख्यातो निपातो यमर्जं पदतु तद्द्विविधं केवलं समस्तं च द्रव्यस्य शब्दस्त्वभिधायको यो योग्यस्तथैवाष्टाविभक्ति-कार्येभ्यो लिंगेषु भिन्नो वचनेषु चैव तत्रामवेद्यं नमनाग्यथावत् प्रारम्भपर्यन्त आगता तु यस्मात्प्रतीयते शब्दरूपात्क्वियैव पौरुषी लिंगतश्चायाभिन्नतदाख्या दाश्योतत्कालतश्चापि भिन्नम् १७९

स्वभावतस्त्वर्थयुक्तास्तयोस्तेद्योनयन्त्यर्थं प्रादयो विशिष्टम् १८०

उपसर्गश्चादयो वै नियाताः समुच्चयादौ पादपूरणाश्चेचतुर्विधं निर्वचनं
तदर्थमुक्तार्थं परिषेध्ये निरुक्तम्
व्यंजनोपनयतस्सिद्धमुक्तार्थं वीभुसूर्यवन्तथा मनियम्यम् १८१

व्यवहितमेकं शुनचिछेपो निरुक्तं कारणेन त
स्मादापः व्यंजनोपनयस्त्विन्द्रतारादृणातिददाति ख्येवं तु ख्येवेद्यम् १८२

धैवंतु दैत्यम् निघत्वादिस्त्वतिर्वरोक्षवृत्तिः परोक्षतामाया
द्याथप्रत्यक्षं तु वाचो विघरटन्निगंतु तिनिगमो दशधानवगतं नैगमम्
पदजात्यत्व इत्यभिधेयेन सितमितेवनेन चाद्यं स्वरात् १८३

संस्कारेणेन्मान्यसः ककुडती गुणनं मोहेनेति विभागेन क्रमेणोपरमध्वं
विक्षेपेणं द्यावा नः पृथिवीत्येतत्रनस्तु अव्यवह्यरेण वायुः
पूषो मेत्येतद्व्यवधानाः द्व्यात्वादिशेषः प्रोक्तमादिलो योस्तो जग्मुं
रुपाधायालोपेत्वन्तालोपेगतं भवेद्वै १८४

उपधाधिकारिराजेति यामि लुप्तेक्षरत्यचोद्विवर्णलोपे ज्योतिरादिविपर्यये च
स्तोकाद्यन्त विपर्यये गुर्व्यामन्यौचः पुरुषानदनायेत्येकस्माद्वेचका नगर्भामिति
द्वयोरेकम् नामवदाख्यानं विभक्त्यमरणाविभक्तिविपर्ययो हत्वश्लोकैः १८५

उदाहरणम् पंचमी

समाप्तमिति

Reference:
Laugākṣi Śikṣā manuscript, folios 21-24 of #1875-76, Bhanderkar Oriental Research Institute.